

Григорій ПЕРЕПЕЛИЦЯ,
професор кафедри міжнародних відносин
та зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
директор Інституту зовнішньої політики, доктор політичних наук

ЧОМУ 20 РОКІВ ВЕЛИКОГО ДОГОВОРУ НЕ ВРЯТУВАЛИ УКРАЇНУ ВІД РОСІЙСЬКОЇ ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ?

Анотація. У статті проведено аналіз значення Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією. Окреслено заяву Президента України Петра Порошенка щодо припинення Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією, проаналізовано причини зволікання розриву дипломатичних відносин з країною-агресором, досліджено торговельно-економічні та фінансові причини такого зволікання.

Ключові слова: Великий договір, Україна, Російська Федерація, дипломатичні відносини, партнерство, статус.

3 вересня 2018 року Президент України Петро Порошенко на зустрічі з керівниками фракцій і груп Верховної Ради запропонував до 30 вересня повідомити Росії про припинення Договору про дружбу, співробітництво й партнерство між Україною та Російською Федерацією. «Я планую найближчим часом із цього приводу, після внесення пропозицій Міністерством закордонних справ, провести засідання РНБО й терміном до 30 вересня направити за своїм підписом повідомлення Російській Федерації про не продовження дії зазначеної угоди. Це не вимагає голосування в парламенті, але, безумовно, я б хотів провести з цього приводу відповідні консультації, щоби врахувати позицію, думку парламенту. <...> Хочу внести деякі коментарі і ясність із погляду не продовження великого договору з РФ про дружбу і співробітництво. Підкреслюю, що він не розривається, оскільки це складна процедура. Він припиняє свою дію у зв'язку з не продовженням», – заявив П. Порошенко [1].

Ця заява виявилася несподіваною для українського політикуму й суспільства загалом. Хоча ще 12 квітня Президент України Петро Порошенко, виступаючи на 11-му Безпековому форумі в Києві, заявив, що внесе до Верховної Ради України законопроект про негайне одностороннє припинення дії окремих положень Договору про дружбу, співробітництво й партнерство між Україною та Росією в частині, у якій дія цього договору є несумісною з національними інтересами держави й реалізацією нашого права на самооборону. Водночас він уточнив: «Але твердо залишаються норми про суверенітет, територіальну цілісність і незалежність України, про міжнародно визнані кордони, зафіксовані в цьому договорі. Те, що на сьогодні обов'язково працює на нас, воно залишиться» [2]. Президент говорив, що про повний розрив Великого договору з Росією не може йтися – тільки про окремі його положення. Проте твердження, що ці норми «працюють», викликає великий подив. Вочевидь, що вже кілька років точиться російсько-українська війна на Сході України, яку розв'язала Росія, грубо й цинічно порушивши ці міжнародні норми про державний суверенітет, територіальну цілісність і незалежність України.

Чому до цього часу Україна не визнавала цієї війни, а відтак не наважувалася не тільки припинити дипломатичні відносини з Росією, а й денонсувати чинний договір. Тому що боялися того, як це рішення буде сприйнято безпосередньо Росією – буцімто така денонсація означатиме оголошення війни Росії й тоді у відповідь та здійснить широкомасштабне збройне вторгнення, яке закінчиться воєнною окупацією території України, що поставить український уряд у ситуацію повної воєнної капітуляції.

Серед інших причин такого неприпустимого зволікання експерти називають існування певних домовленостей, за яких розірвання дипломатичних відносин і скасування Договору про дружбу і співробітництво можуть мати негативні наслідки для власності українських олігархів на території РФ. Водночас ініціативу Президента Петра Порошенка зупинити дію деяких пунктів Договору про дружбу з Росією експерт із питань зовнішньої та безпекової політики Олексій Куроп'ятник вважає частиною передвиборної кампанії. «Тактично розпочалася передвиборча кампанія... Припинення дії окремих положень договору не суперечить правовій практиці. Це суперечить здоровому глузду. Із країною-агресором підтримувати навіть частково договір про співробітництво – це абсурд. І це на п'ятому році війни», – сказав експерт [3].

Проте, незважаючи на цей абсурд, юридично Україна зберегла відносини стратегічного партнерства з Росією, попри те що та розв'язала проти неї воєнну агресію, захопила частину української території і продовжує вести війну. З іншого боку, усім відомі міжнародні норми, які застосовуються в міжнародній практиці, що з початком війни для сторін конфлікту

втрачають силу всі двосторонні політичні, економічні, гуманітарні та інші договори, які було укладено в мирний час. Україна ж продовжувала керуватись усією цією договірною-правовою базою, укладеною нею з Росією протягом усього періоду існування мирних відносин між двома країнами з часів утвердження української незалежності, попри те що Росія, навпаки, не вважає себе зобов'язаною їх дотримуватися.

У торговельно-економічній сфері, незважаючи на російську воєнну агресію, анексію Криму та економічні санкції, введені Заходом проти Росії, Україна продовжувала розвивати торговельно-економічні відносини з Російською Федерацією. Ба більше, Верховна Рада України прийняла Закон про вільну економічну зону в Криму, що значно розширило можливість економічної співпраці українського бізнесу з окупованою Росією територією. Російським банкам та російському бізнесу в Україні Національним банком та українським урядом надавались і надаються значні преференції та пільгові умови. Незважаючи на війну, продовжується тісна кооперація російських та українських бізнес-груп. Обмежувальні заходи у сфері торговельно-економічних і гуманітарних відносин мали спорадичний, точковий характер, коли вони запроваджувалися з великим запізненням у відповідь на торговельну, економічну та інформаційну війну, розв'язану Росією.

Тоді, як правило, з початком війни між державами припиняють торговельно-економічні та фінансові відносини, забороняють оборудки з фізичними та юридичними особами агресора, коли може бути конфісковано всю державну власність ворожої країни на території супротивної сторони, за винятком дипломатичних та консульських установ. Власне так і вчинила російська окупаційна влада з українськими підприємствами в Криму, про що офіційно оголосив прем'єр-міністр Криму Сергій Аксьонов. Українська ж влада навіть не направила об'єктування до Міжнародного суду про відшкодування збитків, завданих Українській державі російською воєнною агресією.

Проте, очевидно, окрім зазначених чинників та інтересів таке рішення Президента України спричинила об'єктивна ситуація. Фетишизація дипломатії в розв'язанні конфлікту з Росією не принесла очікуваних результатів. Мінські угоди дозволяли Росії приховувати свою суб'єктність у російсько-українській війні, видати замість себе стороною російсько-української війни ДНР/ЛНР. Таке приховування суб'єктності давало Росії можливість уникати відповідальності за скоєну збройну агресію проти України та інтерпретувати цю війну як внутрішньоукраїнський конфлікт, у якому Росія є не суб'єктом, а посередником-спостерігачем. Існування Великого договору сприяло такій ситуації і юридично свідчило про відсутність конфлікту в українсько-російських відносинах, що, відповідно,

сформувало в міжнародного співтовариства стійкі уявлення про те, що Росія у внутрішньоукраїнському конфлікті на Донбасі відіграє роль миротворця й посередника, а не агресора. Маска посередника в Мінському процесі знімала з порядку денного питання про воєнну окупацію Росією Криму та вимоги щодо деокупації півострова.

У такий спосіб Росія замість статусу «агресора» і «воюючої сторони» перебрала на себе статус «миротворця-посередника». А Україна свої дипломатичні кроки у виконанні Мінських угод має погоджувати не з Росією, а з ДНР і ЛНР як терористичними організаціями. Але ж із терористичними організаціями не укладають мирових угод і тим більше не легітимізують їх, надаючи їм особливий статус і закріплюючи цей статус у Конституції України. Тож, така підміна понять породжує в країні та відносинах із міжнародними партнерами не тільки тотальний правовий нігілізм, а й унеможливує досягнення та юридичне закріплення угоди про стабільний мир, оскільки таку угоду укладають між собою воюючі сторони, якими в цій війні, з одного боку, є Україна, а з іншого – Російська Федерація.

Отже, намагання чинної влади в Києві сховатися від війни з Росією за збереженням Великого договору та дипломатичних відносин із Росією призвело до фатальних наслідків стратегічного характеру. Усвідомлення ситуації безвиході зрештою змусило владу визнати Росію агресором, що відповідно й зумовило необхідність припинення Великого договору. Власне, цю головну причину неминучості такого рішення назвав і сам Президент Порошенко: «Ні у 2014-му, ні у 2015-му, ні навіть у 2016-му році загальновизнаного визначення “російська агресія” в міжнародних документах не було. Усі сором’язливо говорили, що це конфлікт на Сході України... громадянська війна або щось інше. Усе це йшло у форматі російської гібридної війни й лише у 2017–2018 роках у міжнародні документи, передусім після ухвалення Закону про реінтеграцію Донбасу, увійшов офіційний термін “російська агресія”: як в українське законодавство, так і в міжнародні документи» [4]. «Сьогодні ми підійшли досить підготовлено і юридично захищено до наступного кроку – припинення дії Договору про дружбу, співробітництво й партнерство між Україною й Російською Федерацією, який уже давно став анахронізмом», – сказав Президент [5].

Складність прийняття такого рішення спричинена не тільки юридичними процедурами, а насамперед характером українсько-російських відносин, який формувався століттями спільного співіснування. Характеристика українсько-російських зв’язків не вкладається в традиційно прийняті параметри аналізу двосторонніх відносин, якими вважається політичний діалог (офіційні відносини), торговельно-економічне та гуманітарне співробітництво. Насправді ж ці відносини мають дуже складний багаторівневий системний характер. Їх ексклюзивність полягає в критично важливому

значенні для розвитку двох країн, формування не тільки їх зовнішньої, а і внутрішньої політики. Отже, вони так чи так формують напрям історичного розвитку України й Росії. Саме таке критично важливе значення українсько-російських відносин для розвитку обох країн робить їх надзвичайно вагомими, наповнює зміст фундаментальними та життєво важливими інтересами.

Концентрація такого рівня інтересів України й Росії у двосторонніх відносинах робить їх надзвичайно динамічними, суперечливими й конфліктними. Конфліктність в українсько-російських відносинах є іманентною, оскільки вона породжується антагонізмом фундаментальних та життєво важливих інтересів України та Росії як незалежних держав. Вищою кульмінацією цієї конфліктності стала російсько-українська війна. Ця війна зумовлена не тільки зовнішніми чинниками, а й передусім процесами внутрішньої трансформації двох країн. Саме вони генерують потреби, які наповнюють сутність фундаментальних та життєво важливих інтересів, що втілюються в цій війні.

У цьому контексті можна стверджувати, що російсько-українська війна є не тільки продовженням внутрішньої політики двох держав, а й проявом історичного розвитку. Безумовно, на той час договір відповідав фундаментальним та життєво важливим інтересам України, оскільки в ньому вперше в історії в юридичній формі зафіксовано відносини між Україною та Росією як суверенними й незалежними державами, які вибудовуються на принципах «обопільної поваги, суверенної рівності, територіальної цілісності, непорушності кордонів, мирного врегулювання спорів, незастосування сили чи погрози силою, включно з економічними та іншими засобами тиску, права народів обирати свою долю, невтручання у внутрішні справи, дотримання прав людини й основних свобод, співробітництва між державами, сумлінне виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань, а також інших загальновизнаних норм міжнародного права» (ст. 3 Договору).

Проте, незважаючи на відповідність змісту й духу Великого договору загальноприйнятим нормам відносин між державами, уже напередодні першої пролонгації Договору в Російській Федерації у вересні 2008 року було розгорнуто широку політичну кампанію з намірами його дискредитації та припинення дії. Російські політики звинувачували Україну в невиконанні положень Договору та невідповідності його інтересам Росії [6]. Держдума рекомендувала переглянути договір через проголошений Києвом курс «на прискорену інтеграцію в НАТО». На офіційному рівні Міністерство закордонних справ Російської Федерації в Заяві про російсько-українські відносини від 11 вересня 2008 року виклоло свої конкретні претензії, що невиконання українською стороною умов Договору, зокрема – обмежен-

ня населення в мовних правах, загрози безпеці РФ у зв'язку з намірами України вступити до НАТО та спробами перегляду угоди про базування Чорноморського флоту РФ. Очевидно, що сам Договір не може викликати сумнів, оскільки його положення декларують еталон двосторонніх відносин між країнами, до якого вони мають прагнути. На цій підставі тоді базовий договір усе ж був продовжений. Натомість питання в тому, які інтереси водночас у своїх відносинах ці країни переслідують і яких пріоритетів дотримуються. Оскільки інтереси України та Росії здебільшого є суперечливими, а в окремих сферах антагоністичними, тоді і виникають претензії до тексту Договору чи до його виконання іншою стороною.

Навіть із поверхового аналізу Великого договору та 20-літнього періоду його реалізації очевидно, що Україна й Росія мали різне концептуальне бачення ролі цього Договору в розвитку їх держав та міждержавних двосторонніх відносин. Для України було важливо закріпити свій державний суверенітет, територіальну цілісність та непорушність кордонів, а також розвивати добросусідську рівноправну співпрацю з Росією. Тому з позиції українських інтересів найбільш вагомими в Договорі є статті 1–4, у яких російська сторона визнає суверенітет та територіальну цілісність України, а також гарантує незастосування сили чи погрози силою проти неї. Проте російську владу абсолютно не цікавили ці зобов'язання та декларації. Російському політичному істеблішменту не хотілося зв'язувати себе будь-якими зобов'язаннями, що стосуються поваги до державного суверенітету України та її територіальної цілісності. І як показали ці два десятиліття існування Великого договору, вони й не збиралися дотримуватися його духу та букви.

Натомість розтоптавши положення цих статей Договору, Росія брутально розв'язала воєнну агресію проти України. Шляхом анексії Криму та окупації частини території Донецької та Луганської областей, встановлення на цих теренах російської влади у формі воєнно-адміністративного режиму, Росія порушила територіальну цілісність країни. У результаті Україна втратила державний суверенітет над територіями площею в 44 000 кв. км, або 7 % всієї території країни. Всупереч визнанню непорушності кордонів Росія знищила велику ділянку українсько-російського кордону, унаслідок чого Україна втратила 410 кілометрів державного кордону, велику площу акваторії Чорного та Азовського морів та прилеглого до них континентального шельфу й Керченську протоку.

У результаті російської воєнної агресії погіршився міжнародний імідж України. Її стали сприймати як проблемну країну з незадовільним станом безпеки. Україна почала стрімко втрачати свою міжнародну суб'єктність та перспективу приєднання до ЄС та НАТО та входження її в європейський цивілізаційний простір. Почалася руйнація та делегітимізація державних інститутів влади, що призводить до втрати державою своєї дієздатності.

Важливим положенням договору є зобов'язання країн дотримуватися таких відносин між собою, які б сприяли підвищенню стабільності та безпеки в Європі та в усьому світі. У Статті 4 договору є конкретні положення щодо створення та зміцнення системи колективної безпеки в Європі та підвищення ефективності регіональних механізмів безпеки. Щоб українсько-російські відносини були чинником стабільності й безпеки в Європі сторони зобов'язались усі спірні проблеми, що виникають між ними, врегульовувати виключно мирними засобами, а також співробітничати в запобіганні та врегулюванні конфліктів і ситуацій, які зачіпають їхні інтереси. Стаття 5 договору визначає конкретні механізми такого співробітництва в галузі безпеки та інших сферах.

Натомість російська воєнна агресія проти України призвела до радикальної дестабілізації воєнно-політичної ситуації і воєнно-стратегічної ситуації не тільки в Східній Європі, а й у світі загалом. У результаті російської війни європейський міжнародний порядок виявився підірваним, архітектура європейської безпеки зазнала непоправної руйнації, режими безпеки в Європі, включно з режимом контролю над озброєннями, остаточно зруйновано, систему заходів воєнної довіри в Європі підірвано, субрегіональний комплекс Чорноморської безпеки остаточно знищено.

Що ж стосується Європи, то Росія своєю агресією проти України поставила за мету зруйнувати нинішню архітектуру безпеки в Європі, включно з нормами Гельсінського заключного акту. У такий спосіб Росія намагається повернути Європу до Ялтинської біполярної системи, домінантне положення в якій вона розраховує мати.

Під впливом російсько-української війни відбулися кардинальні зміни у відносинах між Заходом і Росією. Це водночас призвело до різкої дестабілізації воєнно-політичної та міжнародної ситуації на регіональному і глобальному рівнях. Російська війна перевела ці відносини з рівня «стратегічного партнерства» в стан латентної холодної війни з перспективою переходу на рівень відкритої конфронтації в стадію її ескалації. Отож грубо сплюндрувавши основні міжнародні принципи, викладені у Великому договорі, Росія створює реальні передумови для початку Третьої світової війни.

Російсько-українська війна вплине на переформатування геополітичного ландшафту всієї Європи й позначиться на геополітичному положенні країн Східної Європи, оскільки геостратегічно ця війна виходить за межі території Донбасу й навіть не обмежується простором України. Вона ведеться на всьому східному флангу НАТО. На північно-східному його фланзі Росія мілітаризує Арктику, маючи на меті взяти під свою юрисдикцію норвезький архіпелаг Шпіцберген. У Балтійському регіоні вона намагається проломити східний фланг Альянсу постійними воєнними провокаціями проти країн-членів НАТО. Виникла реальна загроза окупації російським

спецназом («зеленими чоловічками») Аландських островів, які належать Фінляндії. Так на східному фланзі НАТО такі країни, як Польща, Литва, Естонія й Латвія, насправді стали прифронтовими державами.

У Чорноморському регіоні, захопивши Крим, Росія збільшила свою берегову лінію з 500 до 1500 км, тож досягнувши повного контролю над акваторією Чорного моря та отримавши домінуючу воєнно-стратегічну позицію у всьому Чорноморському регіоні. Завдяки цьому вона закрила Кавказ для Туреччини, значно обмежила дію та можливості для забезпечення безпеки таких країн-членів НАТО, як Болгарія й Румунія, і фактично позбулася присутності сил Альянсу в Чорному морі. До того ж, мілітаризувавши Крим великим угрупованням сухопутних військ і авіації, Росія створила безпосередню загрозу воєнного вторгнення в південні регіони України та загрозу її повної морської блокади.

Окупувавши Крим, Росія заволоділа головним військово-стратегічним положенням у Чорноморському регіоні, практично витіснивши Захід і НАТО. Та більше, завдяки встановленню повного воєнного контролю над Кримом і акваторією Чорного моря, вона здатна чинити домінуючий геополітичний вплив на увесь Кавказький регіон та регіон Близького Сходу і Східного Середземномор'я. Отже, Росія досягла геостратегічної та військово-стратегічної переваги на південно-східному фланзі НАТО, створюючи йому безпосередню воєнну загрозу.

Звісно, усі погоджувалися з тим, що пріоритетними для України з Російською Федерацією поміж «дружби», «співробітництва» та «партнерства» є саме відносини співробітництва на принципах добросусідства та рівноправності. Великий договір закладав саме таку ґрунтовну базу для двосторонньої співпраці двох суверенних держав. Із 41 статті Великого договору 23 присвячені різним галузям співробітництва, насамперед торговельно-економічному, науковому, ракетно-космічному, військово-технічному, екологічному, туристичному, гуманітарно-культурному та іншим. Але незважаючи на таку велику кількість положень і статей російська воєнна агресія призвела до припинення політичного діалогу між двома сторонами. Припинили свою роботу інституційні механізми співробітництва, такі як Українсько-російська міждержавна комісія, міжвідомчі комісії. Радикалізація міждержавних відносин призвела до розриву економічних зв'язків, у результаті чого рівень товарообігу України з Росією тільки за чотири місяці 2015 року впав на 64 %, тобто зменшився майже втричі.

Що стосується тлумачення «партнерство», то воно визначається в Договорі найвищим його рівнем – «стратегічним партнерством», як одним із принципів українсько-російських відносин. Проте, як показала 20-літня практика двосторонніх відносин, цей принцип так і залишився лише намірами сторін. Причина тут полягає не в суб'єктивному небажанні однієї зі сторін дотримуватися цього принципу, а у відсутності об'єктивних умов

для досягнення такого рівня двосторонніх відносин. Насправді Україна й Росія перебувають в асиметричній стратегічній залежності одна від одної. Саме тому Україна, на переконання Президента Порошенка, сьогодні має право призупинити норми про стратегічне партнерство, військове та військово-технічне співробітництво й «багато інших норм, які на сьогодні не є інтересом України» [7].

Що ж тоді в інтересах Росії, і чому вона його ратифікувала, пролонгувала і все ж не заявляє про наміри його денонсувати. На те були дві причини. По-перше, Росія погодилася підписати та залишити цей договір в обмін на гарантії перебування Чорноморського флоту РФ на території України в Криму. По-друге, Росія вбачала в цьому договорі насамперед можливість повернення України в лоно своєї державності.

Тому для РФ були й залишаються важливими ті підвалини, які дозволяють їй у майбутньому знівелювати українську державність, суверенітет України та не допустити відродження української нації. Відтак головним символом сенсу українсько-російських відносин для російської сторони стало слово «дружба». Поняття «дружба» не має чіткого юридично-правового визначення, це категорія абстрактна. Саме тому внесення його в подібні договори давало можливість російській стороні вкладати різний сенс, тлумачити його з позиції російської ментальності, через призму якої «дружба» усвідомлюється як дружба проти когось. Вона має бути обов'язково «братерською», а якщо дружба «братерська», то суб'єктами цієї дружби є молодший і старший брат. Фактично Великий договір із погляду російської сторони мав сприяти реалізації російського бачення перспективи українсько-російських відносин, яке полягало в поверненні колишніх республік СРСР, нових незалежних держав, знову в Росію. При цьому, якою має бути сама Росія, росіянам не зовсім чітко уявлялось.

Якщо для України Великий договір вважається базою українсько-російських відносин навіки, то для Росії він був початковим етапом реінтеграції. Для Росії цей договір мав закласти передумови повернення України в Росію. Але спершу Росія мала зафіксувати точку повернення, тобто визнати існуючу реальність – незалежність України. Не випадково, що при обговоренні цього Договору голова Белгородської обласної думи А.Я. Зеликов зазначав: «Так, Договір слабкий, у чомусь безпринципний, але треба ж із чогось починати» [8]. Коли ж такий шлях виявився примарним, Росія відкинула його й розпочала війну

Загалом в основу Великого договору російською стороною було закладено реінтеграційну модель відносин між Україною та Росією. Політична концепція відносин Росії з країнами СНД, метою якої, як зазначалось, було поетапне повернення колишніх республік СРСР у лоно Росії через створення більш інтегрованого об'єднання, передбачала юридично-правове оформлення відносин із ними шляхом підписання трьох типів

угод. Водночас було застосовано диференційний підхід, на підставі різних можливостей для такої реінтеграції. Усі ці три типи було зорієнтовано на три різних за інтенсивністю процеси взаємодії [9]. Нижчий рівень становили угоди й договори, підписані з Грузією та Азербайджаном в 1998 році. Вони не передбачали в досяжному майбутньому тісних форм політичної та економічної інтеграції. Тобто відносно цих країн можливості для їх реінтеграції були найменшими.

Верхній рівень складався з низки правових актів, які було укладено між Росією та Білоруссю зі створення спільної Союзної держави. На прикладі цього проекту Росія втілювала майбутню модель реінтеграції. За своїми об'єктивними можливостями Україна не дотягувала до включення в такий проект, проте Росія не могла залишити її поза межами реінтеграційного процесу. Саме тому Україна в реінтеграційних планах Москви зайняла проміжний рівень. Документом такого рівня і став Великий договір.

Головне для російської сторони полягало в тому, що в ньому була зафіксована «необхідність поетапного формування та розвитку спільного економічного простору», який би мав згодом призвести до утворення спільного (російського) політичного, правового, оборонного, культурного, гуманітарного та інших просторів російської державності. Саме така перспектива стала для депутатів Державної думи РФ найбільш переконливим аргументом для ратифікації Великого договору 25 грудня 1998 року. Неадекватне та довільне тлумачення російською стороною змісту статей Договору, які стосуються сфери безпеки (ст. 6) та гуманітарних відносин, відкривало їм вікно можливостей для (ст. 10–13) реалізації таких планів.

Зокрема, ст. 6 зобов'язує сторони утримуватися від участі або підтримки будь-яких дій, спрямованих проти іншої Сторони й не укладати з третіми сторонами будь-яких договорів, спрямованих проти другої сторони. Жодна зі сторін не допустить також, щоби її територія була використана на шкоду безпеці іншої сторони. У разі виникнення ситуації, як зазначається в ст. 7, яка на думку однієї зі сторін створює загрозу миру або зачіпає інтереси її національної безпеки, суверенітету та територіальної цілісності, вона може звернутися до іншої сторони з пропозицією терміново провести відповідні консультації.

Цю статтю розглянуто російською стороною як механізм недопущення України до систем колективної безпеки й оборони, таких, як Північноатлантичний альянс. Тож прагнення України до членства в НАТО розглядається російською стороною як пряме порушення Великого договору. Проте не зауважено, що Росія й НАТО є стратегічними партнерами і згідно з підписаним ними Основоположного акту, вони не вважають одне одного вірогідними противниками. Відтак НАТО не становить жодної воєнної загрози для національної безпеки Росії.

Інший закид Росії щодо порушення Україною ст. 6 договору полягає в тому, що вона поставляла комплекси протиповітряної оборони, які захищали Грузію від бомбардування російською авіацією під час російсько-грузинського конфлікту в серпні 2008 року. Ці дії класифікуються як такі, що суперечать зобов'язанням України утримуватися від підтримки дій, спрямованих проти Росії [10]. Але ж Росія зобов'язувалась у ст. 3 договору дотримуватися загальноприйнятих норм міжнародного права, згідно з якими вона не повинна вдаватися до агресії проти Грузії чи будь-якої іншої суверенної держави.

З цієї міжнародно-правової позиції Росія веде щодо України не тільки неправомірні воєнні дії, грубо порушивши понад 300 міжнародних договорів, угод, меморандумів і конвенцій, а і скоїла тяжкий міжнародний злочин, якою є збройна агресія. Так, Російською Федерацією зруйновано практично всю договірно-правову базу російсько-українських відносин та зобов'язання, які є в Договорі про дружбу, співробітництво та партнерство між Російською Федерацією й Україною, Харківській угоді 2010 року та Угоді про статус та умови перебування Чорноморського флоту РФ на території України 1997 р., Договорі про українсько-російський державний кордон 2003 р., гарантії Будапештського меморандуму (1994 р.) надані у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ), угодах у сфері галузевого співробітництва.

Дослідження відповідних норм міжнародного права та практики їх застосування, проведеного групою експертів у галузі міжнародного права на чолі з професором О.В. Задорожним, свідчить про відсутність будь-яких підстав, якими могли би бути обґрунтовані твердження про правомірність невиконання Росією своїх зобов'язань перед Україною, та світовою спільнотою загалом, або про виключення відповідальності за їхнє порушення [11]. Проведений аналіз дозволяє стверджувати про грубе порушення міжнародно-правових норм, які закріплюють принцип добросовісного дотримання міжнародних зобов'язань і містяться в Статуті ООН, Декларації про принципи міжнародного права 1970 р., «Декларації принципів, якими держави будуть керуватись у взаємних відносинах» Гельсінського заключного акту 1975 р., Віденській конвенції про право міжнародних договорів 1969 р.» [12].

Крім того, Росія, скоївши збройну агресію проти України, не тільки не визнала факту війни чи агресії, а й юридично закріпила в міжнародно-правових документах положення про її фактичну і юридичну відсутність. Саме тому Президент України зазначив, що юридично країна повинна мати підстави відповідно до статті 51 Статуту ООН для призупинення низки статей угоди, тим більше, якщо країна є об'єктом агресії [13].

Отже, керівництво країни все ще має надію, що саме такі важливі положення про державний суверенітет, територіальну цілісність та непорушність кордонів залишаться в договорі. З іншого боку, збереження цих положень у подальшому дозволить «використовувати їх, зокрема, у судовому порядку із захисту наших державних інтересів [14]. Проте не треба бути таким наївним. Росія передусім прибере з Договору ці статті тому, що саме їх вона передусім порушила. Що ж до міжнародних судів, то вони братимуть до уваги факт і час порушення, який стався, коли цей Договір був чинним. Тож у відповідь на такі наміри в Держдумі РФ зазначили, що для Москви розрив Договору не буде мати жодних наслідків, на відміну від України, оскільки не буде «морально-політичних зобов'язань у Росії здійснювати ті чи інші угоди» [15].

У гуманітарній сфері російська сторона звинувачує Україну в порушенні ст. 12 щодо забезпечення етнічних, культурних та релігійних прав національних меншин. При цьому йдеться навіть не про російську національну меншину в Україні, а так звану проблему «національних прав російськомовного населення України» [16]. На якій підставі «російськомовне населення України» вважається меншиною, чи нацією, чи частиною російської нації – невідомо. Тут очевидна підміна термінів. Робиться це для того, щоб обмежити і звести нанівець вживання української мови й нав'язати українському суспільству російські ментально-культурні стереотипи, накинути на Україну один з атрибутів російської державності – надати російській мові державний статус. Використовуючи в такий спосіб ст. 6 та ст. 12 договору, Росія намагається бути «гарантом» – патроном України, її зовнішніх і внутрішніх відносин. Таким чином під прикриттям Великого договору Росія створила необхідні умови для скоєння своєї воєнної агресії проти України.

Що ж до «насильницької українізації», яку закидає Росія Україні, де ще можна у світі знайти таку країну, де 70% журналів і 63% газет, що видають в Україні, є російськомовними, притому, коли українською видається тільки 19 і 45% відповідно. Російською мовою в побуті розмовляє тільки 28% населення країни, частка росіян в Україні становить 17%, а частка українців 78%. Ще більше вражає співвідношення у використанні української та російської мов у сфері електронної інформації України, де українських сайтів 17%, а російськомовних – 83,7% [17]. Тоді як ст. 12 зобов'язує сторони створювати рівні можливості та умови для вивчення російської мови в Україні та української мови в Російській Федерації. Чи забезпечила Росія хоча б такі умови для вивчення української мови, які є в Україні для вивчення російської мови.

За час анексії Криму кількість україномовних класів на півострові зменшилася в 30 разів. На території Донбасу, підконтрольній російським гібридним силам, після окупації на українську мову й літературу в більшості класів відвели одну годину на тиждень або на 2 тижні. До окупації

понад половина навчання велося українською мовою, а середня кількість годин з української мови та літератури становила 6 на тиждень. З Кримського півострова витісняють Українську православну церкву Київського патріархату: із сорока громад церкви в Криму залишилося дев'ять. У підконтрольних російським військам Донецьку та Луганську створюють преференції Московському патріархату, переслідуючи УПЦ КП, баптистів, мусульман, мормонів, Свідків Єгови.

Росія заарештовує й незаконно утримує в «місцях несвободи» українських громадян. Серед них 24 українських в'язні, яких правозахисники визнають політичними. Ще 50 українців перебувають у Росії під слідством. Безстрокове голодування оголосив кінорежисер Олег Сенцов, якого примусово позбавили українського громадянства й засудили за сфальсифікованими звинуваченнями до 20 років ув'язнення. Сенцов вимагає звільнення всіх політв'язнів Кремля [18].

Радикалізація відносин відбулася не тільки на державному рівні, а й на рівні міжлюдських стосунків громадян України та Росії. Російсько-українська війна різко змінила соціальні відносини в самій Україні. Відбулася радикалізація суспільної свідомості серед населення України, збільшилася популярність радикальних рухів і партій. Радикальні гасла, ідеї та політичні настанови набули більшої популярності. Функція радикалізації російсько-української війни значно збільшила стан напруги в українському суспільстві, призвела до збільшення соціальної скрути, особливо в районі Східної України та в зоні бойових дій на Донбасі, загострила внутрішні протиріччя в країні.

Проте 20-річний період дії Договору так і не допоміг Росії реалізувати заплановану реінтеграційну модель її відносин з Україною. У цьому полягає ще одна причина розпаду російських політиків і шквалу критики російською стороною на адресу Великого договору. Невипадково противники його пролонгації в Росії стверджують, що «Договір, виступаючи в якості димової завіси суспільної свідомості, тільки поглиблює протиріччя між двома державами, які з кожним роком, на жаль, продовжують віддалятися одна від одної. Саме тому продовження цього договору без його загальнонародного обговорення тільки ускладнює трагедію двох колись братських народів, яких безвідповідальні політики спочатку розвели, а сьогодні намагаються замінити ним багатівікову дружбу подібними сурогатними договорами» [19]. Десять років тому вони вважали, що «відкриваються нові можливості для подальшого розвитку братерської дружби і всебічного співробітництва між народами України й Росії – життя саме показало наївність подібних тверджень» [20]. Водночас характерно, що автори подібних тверджень апелюють не до співробітництва між двома державами, а до «всебічного співробітництва між народами Росії та України».

Проте Великий договір, попри таку критику з боку російських політиків, давав певні умови для реалізації Росією її реінтеграційної моделі у відносинах з Україною. Хоча при цьому не можна було вважати їх достатніми. Причини провалу цієї моделі криються в тих тенденціях, які сформувались і стали домінантними в українсько-російських відносинах за минулі десятиліття. Вказуючи на ці тенденції, директор Міжнародного інституту гуманітарно-політичних досліджень (Росія) В'ячеслав Ігрунов зазначає: «Провал російсько-українського інтеграційного проекту, що став наслідком помаранчевої революції, призвів до перегляду всієї системи пріоритетів Росії на пострадянському просторі й до потрясіння основ ідентичності – принаймні в рамках політичної еліти. У результаті цих переглядів Росія відмовилася від спроб залучення України до спільного економічного простіру, намагаючись використовувати свою перевагу “великої енергетичної держави” для вилучення максимального матеріального зиску з двостороннього співробітництва» [21]. Відтак Великий договір став Росії не потрібен і вона більше не збирається його дотримуватись. Якщо це так, то навіщо він Україні?

1. Ми повідомимо РФ про непродовження Договору про дружбу з Росією до 30 вересня. – Порошенко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://ua.censor.net.ua/news/3084318>.
2. Після появи терміна «російська агресія» Україна отримала право денонсувати положення договору про дружбу з РФ, – Порошенко: [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://ua.censor.net.ua/n3061255>.
3. Розірвати всі відносини з Росією заважають домовленості – експерт [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: https://gazeta.ua/articles/politics/_rozirvati-vsi-vidnosini-z-rosiyeu-zavazhayut-domovlenosti-ekspert/831858.
4. Після появи терміна «російська агресія» Україна отримала право денонсувати положення Договору про дружбу з РФ, – Порошенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://ua.censor.net.ua/n3061255>.
5. Про дружбу й Азовське море. Договори України з РФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/4005301-pro-druzhu-i-azovske-more-dohovory-ukrainy-z-rf>.
6. Голь Б. Большой договор между Украиной и Россией: необязательное чтение [Електронний ресурс]. / Богдан Голь – Режим доступу до ресурсу: <http://dialogs.org.ua>.
7. Після появи терміна «російська агресія» Україна отримала право денонсувати положення Договору про дружбу з РФ, – Порошенко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://ua.interfax.com.ua/news/political/498830.html>.
8. Там само.
9. Там само.
10. Христенко В.Н. «Большой» Договор России и Украины – 10 лет дружбы, сотрудничества и партнерства? [Електронний ресурс]. / В.Н. Христенко – Режим доступу до ресурсу: <http://forum.versii.com/viewtopic.php?p=1933&sid=dc4b7bd95abb5eab3195235b9b0dfd65>.
11. Задорожний О.В. Нормативний зміст принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань у сучасному міжнародному праві / О.В. Задорожний. // Право й суспільство. – 2015. – № 4. – С. 19.
12. Там само. – С. 19–20.
13. Після появи терміна «російська агресія» Україна отримала право денонсувати положення Договору про дружбу з РФ, – Порошенко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://ua.interfax.com.ua/news/political/498830.html>.
14. У Порошенка пояснили ініціативу частково розірвати договір із РФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: https://gazeta.ua/articles/politics/_u-poroshenka-poyasnili-iniciativu-chastkovo-rozirvati-dogovir-iz-rf/831418.
15. Договори України з РФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/4005301-pro-druzhu-i-azovske-more-dohovory-ukrainy-z-rf>.

16. Голь Б. Большой договор между Украиной и Россией: необязательное чтение [Электронный ресурс]. / Богдан Голь – Режим доступа до ресурсу: //dialogs.org.ua.
17. Надтока Г. Характер сучасних українсько-російських відносин та шляхи формування нової моделі співробітництва // Україна й Росія в політичному просторі «єдиної Європи». – Матеріали міжнародної конференції / НІПМБ. – К.: ПЦ «Фоліант», 2007. – С. 60.
18. Як закінчувалася «дружба народів»: п'ять фактів порушення Росією договору [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.radiosvoboda.org/a/donbass-reality/29462130.html>.
19. Христенко В. «Большой» Договор России и Украины – 10 лет дружбы, сотрудничества и партнерства? 20. Там же.
21. Ігрунов В. Двосторонні політичні відносини у фокусі європейського співробітництва: від проблемних питань до динамічних рішень / В'ячеслав Ігрунов. // Україна та Росія в політичному процесі «єдиної Європи». – С. 83.

Hryhorii PEREPELYTSIA,
*Professor at the International Relations
 and Foreign Policy Department of the Institute of International
 Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv,
 Director of the Institute for Foreign Policy, Doctor of Political Sciences*

WHY 20 YEARS OF THE GREAT AGREEMENT DID NOT SAVE UKRAINE FROM RUSSIAN MILITARY AGGRESSION?

Abstract. The article analyses significance of the Agreement on Friendship, Cooperation and Partnership between Ukraine and the Russian Federation. The author outlines the statement of the President of Ukraine Petro Poroshenko about the termination of the Agreement on Friendship, Cooperation and Partnership between Ukraine and the Russian Federation, analyses the reasons for delaying the breakdown of diplomatic relations with the aggressor country, and studies the trade-economic and financial reasons for such a delay.

The domestic policy of both states was characterized within the context of Russian-Ukrainian war; the main content of the analysis of the Great Agreement and its 20-year implementation period was revealed. Fundamental changes in relations between the West and Russia were formulated. The analysis of the interpretation of the main points and theses of the Agreement were carried out.

The article analyses Russia's ignoring of the main points and norms of the Agreement on Friendship, Cooperation and Partnership and describes the reasons for radicalization of relations both in political and social dimensions that have been provoked by the Russian-Ukrainian war.

The author concludes that Russia under cover of the Great Agreement, created all conditions necessary for committing its military aggression against Ukraine and gives examples of war crimes.

Keywords: Great Agreement, Ukraine, Russian Federation, diplomatic relations, partnership, status.